

DOI: 10.31319/2709-2879.2022iss2(5).270448pp25-31
УДК 330. 338.001

Олексюк В.О., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-4841-458X
e-mail: docent7799@gmail.com

Oleksiiuk Vitalii, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,
Dnipro State University of Agrarian and Economics, Dnipro
ORCID ID: 0000-0003-4841-458X
e-mail: docent7799@gmail.com

ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

ONTOLOGICAL ASPECTS MODERNIZATION OF ECONOMIC SYSTEMS

Констатовано обмеженість теоретико-методологічних обґрунтувань модернізаційних перетворень економічних систем в умовах інноваційних трансформацій, євроінтеграції та глобалізації.

Встановлено, що модернізація представляє собою процес реалізації трансформаційних змін для формування сучасної структури та відповідного інституціонального забезпечення національного господарства. Критерієм ефективності модернізаційних перетворень є узгодження функціонального потенціалу рушійних сил модернізації в реалізації стратегічної мети. Обґрунтовано, що мета модернізаційних перетворень полягає у формуванні постіндустріальної економіки, яка розв'язує фундаментальну проблему індустріального господарства з обмеженості ресурсів.

Доведено, що у вітчизняній економічній історії рушійні сили модернізації знаходились у різних вихідних умовах: від домінування державного впливу до ключової ролі громадянського суспільства при зростанні ринкових впливів і неефективній державі.

Акцентовано на важливості трансформації інституціональної ролі держави в модернізаційному процесі. В сучасних реаліях зміна інституціональної ролі ключового інституту пов'язана із необхідністю забезпечення структурної перебудови й інтенсивності виробництва, прискорення мобільності ресурсів та важливості врахування глобальних трендів.

Теоретичні та методологічні положення поглиблюють практичні засади інституціонального забезпечення модернізації національної економіки.

Ключові слова: модернізація, інноваційний розвиток, інституціональне забезпечення, інститут, розвиток, національне господарство.

The insufficient level development of the theoretical and methodological foundations of modernization transformations of economic systems in the conditions of European integration and globalization is substantiated. Modernizing transformations of socio-economic systems determined the relevance of the scientific discourse regarding the role and ratio of influence of the key driving forces of economic dynamics (state, market, society).

It has been established that the implementation of transformational changes in the national economy in the direction of the formation of a more perfect structure and institutional support for the effective functioning of the economy is a process of its modernization.

It was established that the goal of modernization transformations is the formation of a postindustrial economy, which should solve the fundamental problem of the industrial economy (limited resources), where innovative business and the service sector, non-material production, and nonmaterial needs dominate.

It has been proven that in domestic economic history the driving forces of modernization transformations were in different initial conditions: from the dominance of state influence at weak

market mechanism and weak democratic institutions to a key role of civil society with increasing market influences and ineffective institutional influence.

It is emphasized on the importance of changing the institutional role of the state in the modernization process. In the modern realities functioning of the economic system of Ukraine, the change of the institutional role of the key institute is related to the need to ensure structural restructuring and intensity of production, accelerating the mobility of resources and the importance of taking into account global trends, heritage of the information revolution.

It is established that modernization transformations of the national economy require measures to improve the efficiency of basic institutions, support market mechanisms, mobilize innovative resources and scientific potential to intensify the innovation process.

Theoretical and methodological provisions deepen the practical foundations of institutional support for modernization of the national economy.

Keywords: *modernization, innovation development, institutional support, institute, development, national economy.*

JEL Classification: *O11, P40*

Постановка проблеми. Проблематика трансформаційних перетворень економічних систем в сучасних умовах набуває особливого теоретико-методологічного та практичного значення з урахуванням сучасних реалій економічного розвитку України.

Загально визнаним є те, що соціально-економічні трансформації, які відбувались протягом всього періоду незалежності призвели до результатів, які відмінні від очікуваних. Незважаючи на визначені інноваційні пріоритети й численні декларовані наміри рухатися в інноваційному тренді, глибинні структурні зміни так і не відбулись як і не стали дієвими механізми запровадження високотехнологічних виробництв та входження до світогосподарського середовища. Практичний досвід, накопичений за роки трансформаційних перетворень доводить нагальну необхідність перегляду фундаментальних основ національної моделі економічного розвитку, зовнішніх, внутрішніх факторів і ризиків модернізації економіки та обґрунтування ключових стратегічних векторів її інтеграції до глобального економічного середовища.

Недостатній рівень розробки теоретико-методологічних засад модернізаційних перетворень економічних систем в умовах євроінтеграції та глобалізації, а також перспективність результатів досліджень умов і чинників динамічного розвитку національної економіки, актуалізує важливість подальших наукових досліджень даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформаційні процеси економічних систем є предметом численних досліджень і наукових дискусій. Окремі теоретикометодологічні аспекти трансформаційних процесів й модернізаційних змін економічних систем належать науковому доробку К. Маркса, Й. Шумпетера, Т. Веблена. Індустріальний період функціонування господарських систем викликав актуальність досліджень забезпечення динамічної рівноваги макроекономічних систем й механізмів функціонування та саморозвитку капіталістичних економік.

Трансформаційні перетворення економічних систем в напрямі постіндустріального розвитку почали активно досліджувались із другої половини ХХ ст. В подібних дослідженнях застосовувались різноманітні методологічні прийоми. Гострота проблеми й наявні протиріччя в економічній динаміці виявили непридатність традиційних методологічних підходів до пояснень нових реалій господарської еволюції, обумовлених локальними й глобальними трансформаційними процесами нестійких і нелінійних економічних моделей. Перегляд традиційних класичних теорій сприяв формуванню неортодоксальних підходів до дослідження трансформаційних процесів та методологічного інструментарію для оцінки нерівноважних, складних, систем. В даному напрямі вели дослідження представники еволюційного, синергетичного та інституціонального підходів (І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Хакен, У. Росту, Р. Арон, Д. Белл, Зб. Бжезинський, О. Тоффлер, Дж. К. Гелбрейт та ін).

Сучасні дослідження модернізаційних трансформацій базуються на різноманітних методологічних підходах і характеризуються широким контекстом наукового пошуку. Значний внесок у розвиток теоретико-методологічних положень системних трансформацій належить провідним вітчизняним та зарубіжним дослідникам: В. Базилевичу, Н. Гражевській, Л. Бальцеревичу, А. Гальчинському, В. Геєцю, А. Гриценку, Б. Кваснюку, Я. Корнаї, П. Леоненку, В. Осецькому, Дж. Стігліцу, В. Тарасевичу, Л. Федуловій, О. Черняку, А. Чухну, та ін. [1; 4-9].

Однак, при значному загалі наукових досліджень, ряд питань щодо сутнісних ознак, закономірностей, ендогенних і екзогенних факторів впливу на модернізаційну динаміку, в умовах сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесів, залишаються невирішеними.

Відтак необхідність систематизації концептуальних засад, обґрунтування закономірностей протікання трансформаційних процесів, інструментів й механізмів ефективної інтеграції національної економіки до глобального середовища, актуалізують важливість та обумовлюють перспективність подальших досліджень проблематики модернізаційних перетворень соціально-економічних систем.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження онтологічних передумов та особливостей інституціонального забезпечення модернізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація інноваційних імперативів в умовах глобальних інтеграційних процесів та досягнення вищого рівня технологічності і конкурентоспроможності економіки України обумовлюють проведення структурних та інституціональних перетворень національного господарства. Виділені цілі є стратегічними з точки зору часового і сутнісного виміру і потребують, як доводять онтологічні узагальнення екзогенного втручання. Реалізація в масштабах національного господарства трансформаційних перетворень в напрямку формування більш досконалої структури та інституціонального забезпечення ефективного функціонування економіки є процесом її модернізації. Модернізаційний процес обумовлений певними причинами, стратегічні орієнтири, кінцеву мету, рушійні сили, об'єкт, суб'єкт.

Модернізаційні процеси перетворюють як економіку, так і суспільство. Для того, щоб модернізаційна трансформація стала складовою еволюційного розвитку, і, з іншого боку, "керованим рухом" важливо забезпечити консолідацію всіх рушійних сил модернізації на реалізацію стратегічної мети.

Виходячи з наявних онтологічних передумов, на даному еволюційному етапі, метою модернізаційних перетворень виступає формування постіндустріальної економіки, яка має вирішити фундаментальну проблему індустріального господарства (обмеженість ресурсів), де домінують інноваційний бізнес і сфера послуг, нематеріальне виробництво, нематеріальні потреби. Специфічною проблемою даного процесу для постперехідних економік, є те, що ними не пройдені всі етапи індустріального суспільства (розвинута форма ринку, приватна власність, домінування демократичних інститутів). В даному аспекті найбільш актуальним науковим питанням виступає визначення можливостей врахування досвіду розвинутих суспільств і "виключення" негативних дисфункціональних факторів економічної динаміки. В подібному трансформаційному русі до модернізації важливо забезпечити на початковому етапі відповідність виробничих сил і відносин ринковій моделі капіталістичної форми за структурою, складовими, формами й методами господарювання.

Модернізаційні перетворення орієнтовані на формування постіндустріального суспільства з нового технологічним способом виробництва, домінуванням сфери послуг, нематеріальної сфери виробництва, інформації і знань як основних виробничих ресурсів, пануванням творчої праці. Безперечно досягнення нового етапу розвитку економіки й суспільства можливе тільки при залученні основних рушійних сил соціально-економічних трансформацій: держави, суспільства, ринкового механізму.

Дослідження співвідношення впливу рушійних сил модернізаційних змін актуалізувались в умовах практичних етапів реалізації перехідними економіками трансформаційних перетворень. Специфічною особливістю для даних економічних моделей

стала можливість, за домінуючої ролі держави, реалізувати випереджальний розвиток за деякими напрямками, але обмеження чи “пригнічення” ринкових сил і суспільного впливу призвело до системної кризи. Знаходження оптимального співвідношення між ключовими силами трансформаційних змін важливе для реалізації модернізаційного процесу із заданими стратегічними векторами. Відсутність подібного компромісу здатне виявити себе у крайніх формах розвитку, на кшталт тоталітарної моделі або кримінально-мафіозної структури економіки. Визначення межі впливу та розподіл функцій між модернізаційними рушійними чинниками необхідно забезпечити з урахуванням національних інтересів й пріоритетів розвитку.

У вітчизняній економічній історії рушійні сили модернізаційних перетворень знаходились у різних вихідних умовах: від домінування державного впливу при слабкому ринковому механізмі і слабких демократичних інститутах до ключової ролі громадянського суспільства при зростанні ринкових впливів і неефективному інституціональному впливі держави. На основі подібних співвідношень, які мають тривале онтологічне підґрунтя і апробовані світовою господарською практикою, можна спрогнозувати варіанти трансформаційних перетворень різних країн (табл. 1).

Таблиця 1. Варіанти співвідношення впливу рушійних сил модернізації

Рушійні сили модернізації			Прояви взаємодії в різних моделях
Державний вплив	суспільство	ринкові механізми функціонування	
сильний	сильний вплив	домінують	високорозвинені економіки (США, Швеція)
сильний	сильний вплив	слабо виявлені	Країни африканського континенту
сильний	слабкий вплив	сильно виявлені	Китай, Саудівська Аравія
сильний	слабкий вплив	не виявлені	Тоталітарні економіки
слабкий	сильний вплив	сильно виявлені	Відносно високорозвинені моделі (країни Латинська Америка)
слабкий	слабкий вплив	наявні	Олігархія
слабкий	слабкий вплив	слабо виявлені	країни з перехідними економіками
слабкий	сильний вплив	слабо виражені	Анархія

Джерело: узагальнено за : [1;4;8]

Кожна з рушійних сил здатна здійснювати прямий або непрямий регулюючий вплив на економічну динаміку та інші рушійні сили. Так держава як ключовий інститут справляє безпосередній вплив за допомогою інструментів фіскальної та монетарної політики. В той же час, стягуючи податки із суб'єктів економіки і формуючи пропозицію грошей, держава визначає правове поле, де можуть спрацювати ринкові механізми. Суспільство, яке пропонує кадри для державних структур, формує суспільні інститути, а реалізуючи волевиявлення, забезпечує реалізацію безпосереднього впливу на функціонування інститутів держави. Вплив на ринкові інститути домогосподарства, як основа суспільства, здійснюють за допомогою формування сукупного попиту. Ринкові механізми забезпечують дію об'єктивних законів попиту й пропозиції, які справляють вплив на формування споживацького попиту й переваг та опосередковано корегують економічну політику держави.

Держава здатна справляти прямий вплив в процесі управління державною власністю, в державних структурах і підприємствах, де працюють громадяни, в організаціях державного сектору, які функціонують на ринкових засадах. Прямий регулюючий вплив на ринок держава може реалізувати за допомогою формування державних замовлень та виступаючи

конкурентом на ринку. На суспільство держава також здійснює прямий вплив за допомогою реалізації політики доходів та виконання соціальних гарантій. Суспільство реалізує прямий вплив на державу за допомогою функціонування суспільних інститутів та об'єднань споживачів, а на ринок – за допомогою осіб, які працюють у ринкових структурах й інституціях та забезпечують функціонування ринкових інститутів.

Найбільш важливі повноваження в даному процесі реалізує держава, вона володіє домінуючим переліком функцій. Враховуючи перманентну “слабкість” існуючих рушійних сил і враховуючи найбільшу кількість існуючих каналів впливу з боку держави на економічну динаміку й на інші рушійні сили, необхідно детальному аналізу піддавати саме модернізаційний потенціал держави. Інституціональний вплив держави можна визнати унікальним в порівнянні з іншими регулюючими інститутами, адже держава потенційно здатна комплексно реалізувати різноманітні функції й вирішувати системні питання, які виникають у процесі функціонування суспільства і його громадянина.

Держава на протязі всієї економічної історії залишалася ключовим інститутом, який регламентує формальні норми поведінки і забезпечує взаємодію й взаємовплив наявних інститутів національної економіки. Контролюючі функції, пов'язані із формуванням правил, є ключовим чинником інституціонального регулювання. Відсутність умов і інструментів для контролю формальних правил призводить до створення нестійких інститутів, тіньових структур, диспропорції господарського розвитку.

В сучасних реаліях функціонування господарської системи України, зміна інституціональної ролі ключового інституту пов'язана із необхідністю забезпечення структурної перебудови й інтенсивності виробництва, прискорення мобільності ресурсів та важливістю врахування глобальних трендів, надбань інформаційної революції. В той же час, відбувається зміна системи суспільних цінностей, форм самоорганізації, що зміщує акценти до індивідуалізованого підходу, регіоналізації економічних зв'язків і дифузії управлінських функцій. Оптимізація інституціональної ролі держави обумовлює запровадження заходів з руйнування подвійної інституціональної структури, якій властиві інститути, що орієнтуються не на розвиток власного виробництва, конкуренції й інновацій, а на короткострокову вигоду, збагачення, використання різноманітних схем. Подвійна «інституціональна матриця» виявляється в тому, що формально закріплені раціональні норми приховують іноді протилежний їх призначенню сенс. Корупційні взаємовідносини й тіньова сфера економіки фактично «прикриваються» сформованими легальними формами, політичною владою для розвитку бізнесу або навпаки.

В класичному розумінні розвиток інституціональних повноважень держави як ключового інституту має сприяти безперервному економічному розвитку й запровадженню дієвих «правил гри». Зазначене реалізується державою за умови можливості виконання ключових функцій: інтеграційної (передбачає координацію, об'єднання національного багатства економіки на реалізацію структурної перебудови й інноваційний розвиток; інституціональної (формує модернізаційну інфраструктуру та формальні норми адекватні умовам прогресивних змін); консолідуючої (визначає, підтримує й мотивує суспільні і ринкові інститути, інституції на реалізацію національних пріоритетів); закріплюючої (забезпечує дієвість ринкових і суспільних інститутів, контроль ресурсів, захист прав суб'єктів економіки).

Започаткування модернізаційного процесу потребує першочергової уваги до перших трьох функцій, а при умові реалізації даних функцій важливо забезпечити дотримання закріплюючої функції. Подібний баланс дотримання функціональної ролі держави сприятиме конкурентоспроможності і інноваційній активності бізнесу, що в свою чергу підтримає відновлення технологій, засвоєння нових ринків і організаційні нововведення.

В даному аспекті важливо проаналізувати досвід тих країн, які за несприятливих геополітичних умов, значного впливу неформальних інститутів, низької ефективності традиційних інститутів і обмежених ресурсів, забезпечили впровадження інноваційних стратегій і технологій (Мексика, Ізраїль, Південна Корея). Даними країнами були застосовані “нестандартні” або креативні інструменти державної підтримки на час модернізаційних

зрушннь: формування “інститутів розвитку”, програми розвитку венчурної індустрії, ресурсна підтримки високотехнологічних виробництв і компаній.

Відтак інституціональна роль держави в модернізаційному процесі має реалізуватись за допомогою формування інноваційних стимулів й розбудову інституціонального середовища. Дані заходи важливі для запровадження інноваційних технологій, структурних змін національного господарства, виходу на нові глобальні ринки.

Реалізація модернізаційних трансформацій в національній економіці потребує зміни інституціонального базису з метою забезпечення масштабності й інтенсивності виробництва й прискорення мобільності ресурсів, товарів та послуг.

Висновки. Модернізаційні трансформації соціально-економічних систем обумовили актуальність наукового дискурсу стосовно ролі і співвідношення впливу ключових рушійних сил економічної динаміки (держави, ринку, суспільства). Важливим питанням стало з'ясування функціонального навантаження кожної з означених сил і можливість компромісу між ними. Узгодження даних процесів дозволить уникнути формування «крайніх» форм економічної еволюції (тоталітарної або кримінально-олігархічної моделі, анархії).

Модернізація соціально-економічної системи представляє собою процес реалізації трансформаційних змін для формування сучасної, більш досконалої структури та відповідного інституціонального забезпечення національної економіки. Критерієм ефективності модернізаційних трансформацій виступає узгодження функціонального потенціалу рушійних сил модернізації в реалізації стратегічної мети. На сучасному етапі еволюційного розвитку стратегічним вектором модернізаційних трансформацій є формування постіндустріальної економіки. Її ознаками є домінування інноваційного бізнесу і сфери послуг, нематеріальної сфери виробництва та нематеріальних потреб.

Модернізаційні трансформації національного господарства потребують заходів із підвищення ефективності базисних інститутів, підтримки ринкових механізмів, мобілізації інноваційних ресурсів і наукового потенціалу для активізації інноваційного процесу.

Список використаної літератури

1. Гражевська, Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. К.: Знання, 2008. 431 с.
2. Гончаренко О. В., Самілик Т. М., Теслюк Ю. В. Інституціональні детермінанти розвитку інновацій в агропромисловому виробництві. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7698> (дата звернення: 26.09.2022).
3. Мельник О. Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 6(120). С.18-25.
4. Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації : монографія ; [за заг. ред. Е. М. Забарної та ін.]. Херсон, 2019. 92 с.
5. Тарасевич В.Н. О синергетике инноваций. *Бюлетень міжнародного нобелівського економічного форуму*. 2008. № 1. Д.: Вид-во ДУЕП. С. 224-232.
6. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
7. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С.28-45.
8. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. К.: ЛОГОС, 2003. 617 с.
9. Шумпетер Й А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу, пер. з англ. Київ. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
10. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I., & Shramko, I. (2022). Paradigm transformation of the economic crises modeling. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45), 285-297. URL:<https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.45.2022.3833> (дата звернення: 26.09.2022).

References

- [1] Hrazhevska N. I. (2008) *Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin* [The economic system of the era of global change]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
- [2] Honcharenko O., Samilyk T., Teslyuk Yu. (2019) Instytutsionalni determinanty rozvytku innovatsii v ahropromyslovomu vyrobnytstvi [Institutional determinants of innovation development in agricultural production]. *Efektivna ekonomika*, vol. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7698> (accessed 26 September 2022).
- [3] Melnik O. (2011) Formuvannia metodolohichnykh pidkhodiv u doslidzhenniakh innovatsii ta innovatsiinoho rozvytku [Formation of methodological approaches in innovation research and innovation]. *Aktualni problemi ekonomyky*, vol. 6, pp.18-25.
- [4] Zabarna E.M. (2019) *Parady`gma innovacijnogo rozvy`tku v umovax ry`nkovoyi transformaciyi* [The paradigm of innovative development in the conditions of market transformation], Kherson: Oldi-plyus. (in Ukrainian)
- [5] Tarasevich V. (2008) Oh synergytike ynnovatsyy [On the synergy of innovation]. Bulletin mizharodnogo nobelivskogo ekonomichnogo forumu, *Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, vol 1, pp.224-232.
- [6] Fedulova L. (2020) Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects]. *Economic Bulletin of the University*, vol. 44, pp. 42-49.
- [7] Fedulova L. (2013) Innovatsiinyi rozvytok: evoliutsiia pohliadiv ta problemy suchasnoho usvidomlennia [Innovative development: the evolution of attitudes and awareness of the problems of modern]. *Ekonomichna teoria*, vol. 2, pp.28-45.
- [8] Chukhno A. (2003) *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine]. Kyiv: LOHOS. (in Ukrainian)
- [9] Shumpeter, Y (2011) *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу* [Theory of economic development. Research of profits, capital, credit, interest and economic cycle lane]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy House. (in Ukrainian)
- [10] Khalatur S., Honcharenko O., Karamushka O., Solodovnykova I., Shramko I. (2022) Paradigm transformation of the economic crises modeling. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4(45), pp. 285–297. Available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833> (accessed 26 September 2022).